

UPPLANDS FORNMINNESFÖRENING

Styrelsens berättelse över föreningens verksamhet arbetsåret 1942—1943

IN MEMORIAM.

Förlidet arbetsår har Upplands Fornminnesförening förlorat tvenne av sina mest vördade och verksamma medlemmar, nämligen *Otto von Friesen* och *Carl Sahlin*.

Den 10 september 1942 avled föreningens styrelsemedlem professor emeritus Otto von Friesen. Prov. von Friesen var född den 11 maj 1870 i Kulltorp, Jönköpings län, inskrevs efter studentexamen i Göteborgs nation i Uppsala 1889, förordnades till docent vid Uppsala universitet 1897, disputerade för filosofie doktorsgrad 1898, tjänstgjorde som t. f. e. o. professor i svenska språket vid Uppsala universitet 1906—09 och utnämndes till ordinarie professor i samma disciplin 1909. År 1929 blev han en av de 18 i Svenska akademien.

I samband med sin filologiska forskning kom von Friesen redan tidigt att sysselsätta sig med viktiga frågor rörande Sveriges forntid. Särskilt var det Upplands runstenar och deras mästare som fångade hans intresse. von Friesen kom härigenom att helt leva sig in i den uppländska forntidens värld. Högt skattar Upplands Fornminnesförening Otto von Friesens starka intresse också för att i populär form framlägga sina rön. Otaliga äro de föredrag och demonstrationer, där han delgivit vår förenings medlemmar sina iakttagelser.

Prof. von Friesen blev ledamot av Upplands Fornminnesförenings styrelse 1910 och var föreningens högt skattade vice ordförande åren 1918—27. Fornminnesföreningen såg med stolthet att den kunde räkna prof. von Friesen till sin krets och är medveten om att tomrummet efter honom är svårt att fylla. Med djup vördnad skall föreningen bevara sin vördade styrelsemedlems minne.

Den 22 jan. 1943 avled föreningens hedersledamot, f. bruksdisponenten, fil. d:r Carl Sahlin. Den bortgångne var född i Vollsjö, Malmöhus län, den 15 dec. 1861. Åren 1888—1900 var han knuten till Stora Kopparbergs bergslags a.-b., de senare åren som vice disponent och chef för bolagets järnverk, till 1917 var han disponent och verkställande direktör för Laxå bruks a.-b. och därefter till 1924 verkställande direktör för Bångbro intressenters a.-b. Förutom sina mångfaldiga uppdrag inom till bergsindustrien och till kommunikationsväsendet knutna företag innehade Sahlin ett stort antal förtroendeuppdrag i ett flertal kulturhistoriska föreningar. Sålunda var han flera år styrelsemedlem i Tekniska museet i Stockholm, i föreningen Riksmusei vänner, i Föreningen för svensk kulturhistoria m. fl. Hedersledamot av Ingenjörsvetenskapsakademien blev han 1921 och kreerades till filosofie hedersdoktor vid Stockholms högskola 1927.

Trots sin omfattande verksamhet som praktisk bergsindustriman var det inom den bergshistoriska forskningen som Carl Sahlin skapade sitt stora namn. Han nådde härinom det mest imponerande vetande. I ett flertal undersökningar har han berikat kännedomen om den uppländska bergshanteringen, i synnerhet densamma vid Dannemora och Österby. Ännu så sent som 1941, således vid 80 års ålder, skrev han sin värdefulla studie »Rännverksmidet vid Österby och Vattholma bruk under 1500-talet».

Åren 1918—1920 var d:r Sahlin medlem av styrelsen för Upplands Fornminnesförening och valdes till föreningens hedersledamot 1935. Vördat skall Carl Sahlins minne av oss bevaras.

STYRELSE.

Fornminnesföreningens styrelse har under arbetsåret 1942—1943 utgjorts av följande personer:

Landshövding S. Linnér, ordf.

Professor Sune Lindqvist, Uppsala, v. ordf.

Professor Rutger Sernander, Uppsala.
Professor Otto von Friesen, Uppsala (†).
Friherrinnan Wera von Essen, Salsta, Vattholma.
Antikvarie Bengt Thordeman, Stockholm.
Fabrikör Johan Larsson, Örbyhus.
Bankdirektör Karl Arosenius, Enköping.
Bankkamrer Fritz Sandelin, Uppsala, skattmästare.
Biblioteksamanuens Gustaf Holmgren, Uppsala.
Landsantikvarie Nils Sundquist, Uppsala, sekreterare.
Intendent Nils Ålenius, Uppsala.
Rektor Wilh. Mattson, Vaddö.
Direktör Eric Wolrath, Uppsala.

Utsedda av Uppsala stad:

Redaktör Helge Gad, Uppsala.
Fil. lic. Karl Söderberg, Uppsala.

Suppl. för de två sistnämnda:

Faktor Hugo Johansson, Uppsala.
Rektor Herbert Lundh, Uppsala.

Verkställande utskott: Verkställande utskottet har haft följande sammansättning: Landshövding Linnér, ordf., prof. Lindqvist, biblioteksamanuens Holmgren, dir. Wolrath, skattmästaren och sekreteraren.

Revisorer: Föreningens revisorer hava varit bankdirektör G. A. Barre och godsägare Hugo Ruhngård med fru Jenny Lindgren och f. syssloman K. J. Sundberg som ersättare.

ÅRSSAMMANTRÄDE.

Sedan styrelsen hållit sammanträde 18 maj 1942 hölls föreningens talrikt besökta årsmöte söndagen den 7 juni. Årsmötet hade liksom 1940 givits formen av en »Uppsala-dag», varvid föredrag och demonstrationer höllas med utgångspunkt från undersökningar, som de senaste åren utförts för bely-

sande av Uppsalas historia. Enär vårutflykt av kommunikationstekniska skäl ej kunde anordnas fick Uppsala-dagen ses som ersättning härför. Årsmötesdagen hade förlagts till ovan nämnda datum för att deltagarna i folkskolans 100-årsjubileum samma dag skulle beredas tillfälle att delta även i »Uppsala-dagen», ett tillfälle som jubileumsdeltagarna glädjande nog livligt begagnade sig av. I Uppsala-dagen torde sammanlagt omkring 400 personer ha deltagit.

Kl. 12.45 e. m. skedde samling å Uppsala slott i nedre entréväningen till Rikssalen, där deltagarna hälsades av landshövding Linnér. Härefter höll landsantikvarie Sundquist föredrag om huvudskedena i Uppsala slotts byggnadshistoria. Kännedomen härom hade under det senaste året i hög grad berikats genom de grävningsundersökningar, som under landsantikvariens ledning företagits i den s. k. Gröna Kullen. Efter föredraget demonstrerade nu föredragshållaren för första gången de frilagda delarna av Gustav Vasas äldsta borg, anlagd på 1540-talet. Genom Kung Jans port och Sturesalen (»Sturevalvet») inträdde deltagarna i den stora källarsalssviten under Gröna Kullen, där de intressanta byggnadsdetaljerna demonstrerades, bl. a. de sedan 1540-talet bevarade kanongluggarna, genom vilka den s. k. StyckevalLEN mellan borgen och bastionen Styrbiskop bestrukits. Vid kanongluggarna voro uppställda kanoner (modeller), vilka i sin mån voro ägnade att ge belysning åt Vasaborgens försvarsberedskap för jämnt 400 år sedan.

Kl. 2 e. m. skedde samling i Upplandsmuseet å Gustavia-num, varvid intendent Ålenius demonstrerade en för tillfället arrangerad utställning av vissa delar av under de senare åren gjorda nyförvärv, däribland »Studentmamman» fru Caroline Sjöbergs perukmakarbord, rumsinredningar, verktyg m. m. Vid visningen av fru Sjöbergs perukmakarbord biträdde hennes son rektor Ernst H. Sjöberg, Enköping, som livfullt berättade hågkomster från sin moders verksamhet som påkläderska vid nationsspexen.

Härefter besöktes Museet för nordiska fornsaker, där fil. lic.

Greta Arwidsson demonstrerade den under år 1941 färdigställda modellen över den märkliga Valsgårde gravbacke i G:la Uppsala socken. Landsantikvarie Sundquist visade några under året gjorda fynd, bl. a. den ornerade gravstenen från Edsbro samt tre forntida yxor, funna inom Uppsala stads område, bland dem en av älghorn, det hittills enda kända exemplaret från Uppland.

Kl. 4.30 e. m. samlades man till årsmötesförhandlingar å Universitetets lärosal 4.

ANSLAG OCH GÄVOR.

Fornminnesföreningen har under år 1942 alltjämt haft förmånen att erhålla ekonomiskt stöd för sin verksamhet från myndigheter, vissa institutioner och enskilda. Uppsala läns landsting har som förut anslagit kr. 3,000, Stockholms läns landsting 1,500 och Uppsala stad 3,000 kr. Vidare har Sparbanken i Enköping överlämnat kr. 1,000. Ett antal gåvor ha under året överlämnats till föreningens arkiv och bibliotek. Artisten E. Finn, tidigare fotograf i Uppsala, har till föreningen överlämnat ett stort antal foto-plåtar dels från hans egen ateljé, dels från hans faders, fotografen A. Larsson, verksamhet vid 1900-talets början. Samlingen, varav ett flertal nummer äro av stort vetenskapligt och kulturhistoriskt intresse, uppgår till sammanlagt omkring 500 st. Direktör Erik Falk, Stockholm, har till föreningen överlämnat en samling handlingar från utgrävningarna av högarna vid Gamla Uppsala åren 1846—47, innehållande anteckningar och skisser av överstelöjtnanten Carl Stål, vilken av dåvarande riksantikvarien Bror Emil Hildebrand engagerats som teknisk ledare för utgrävningsarbetet. Anteckningarna, som varit föremål för ivrig efterforskning, ge synnerligen värdefulla kompletterande upplysningar om resultaten från 1840-talets utgrävningsarbeten av kungshögarna. Gåvor ha i övrigt mottagits av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien samt Uppsala universitets bibliotek, vidare av fru Elsa Cedergren, Vänersborg, och ingenjör Eric Åberg, Uppsala. Genom byten

med andra fornminnesföreningar har biblioteket tillförts des-
sas publikationer.

FRÅN VERKSAMHETEN.

Beträffande föreningens verksamhet inom landskapets kul-
turminnesvård hänvisas till vad som nedan anföres under
Tjänstemännens verksamhet. Medlemsvärvningen har fort-
satts och ett flertal ortsombud ha svarat för distribueringen
av årsboken i bygderna. Sammanlagda antalet ortsombud
var 1 april 1943 113 st.

Vid H. K. H. Kronprinsens 60-årsdag den 11 nov. 1942 del-
tog Upplands Fornminnesförening i de vetenskapliga samfun-
dens och kulturhistoriska institutionernas uppvaktning, var-
vid en medalj skuren ur elfenben överlämnades.

Tillsammans med Uppsala stads ungdomsgård Fyrisgården
har fornminnesföreningen höstterminen 1942 anordnat en
tredje föreläsningkurs i serien »Lär känna Din stad!» Även
denna kurs har rönt den livligaste anslutning och har liksom
de föregående kunnat hållas på Universitetets lärosal 4. Kurs-
ledare och huvudföreläsare har varit landsantikvarie Sund-
quist. Övriga föredragshållare ha varit fil. lic. Marita Lind-
gren-Fridell, bibliotekarien frih. Nils E. Taube, amanuensen
fil. mag. Helge Lindberg, lektor Gösta Langenfelt, domkyrko-
syssloman M. Åmark och lektor Anton Fägersten.

Våren 1942 arrangerades allmänna visningar av de delar av
Gustav Vasas slott i Uppsala, vilka senaste år frilagts i och
vid den s. k. »Gröna kullen».

Tillsammans med Fyrisgården och Uppsalaortens lärar-
klubb har fornminnesföreningen under vårterminen 1943 an-
ordnat en föreläsningkurs i Uppsalas och Uppsalatraktens
historia, avsedd för Uppsala stads och omgivande socknars
lärare med särskild hänsyn till hembygdsundervisningen i
skolorna. Kursen, som samlat icke mindre än ett 60-tal del-
tagare och omslutit sju dubbelföreläsningar, har hållits på
folkskolans Kollegierum, Kungsgatan 25. Kursledare och fö-
reläsare har varit landsantikvarie Sundquist.

Landsantikvarien.

Under förlidet arbetsår har landsantikvarien, som tillika tjänstgjort som sekreterare, redaktör för årsboken och tidsskriften samt expeditiönsföreståndare, handlagt ett stort antal ärenden, i huvudsak rörande forntiden och medeltiden. För Riksantikvarieämbetet har ett ej ringa antal yttranden rörande olika kuturminnesvårdsfrågor avgivits.

I *Uppsala* har landsantikvarien såsom sekreterare och verkställande medlem i Kommittén för tillvaratagande av fornynd handlagt topografiska ärenden samt byggnadshistoriska undersökningar. Inventeringen och uppmätningen av den representativa stenarkitekturen från 1600- och 1700-talen har fortsatt. Den tidigare påbörjade byggnadshistoriska undersökningen av Uppsala slott, särskilt ruinkomplexet i Gröna kullen, har likaledes fortsatt. Arbetena utföras i samråd med Kungl. Byggnadsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet och arbetskraften utgöres av vapenfria värnpliktiga. Medel till material för vissa konserveringsarbeten ha beviljats av Byggnadsstyrelsen.

I samband med att ombyggnadsarbeten pågått på Uppsala domkyrka har landsantikvarien utfört byggnadshistorisk undersökning av domkyrkobyggnaden. Fullständiga rekonstruktionsritningar till domkyrkans olika byggnadsskeden under medeltiden och Vasatiden ha upprättats.

I *Enköping* har landsantikvarien på uppdrag av Enköpings stad utfört arkeologisk undersökning av platsen för stadens forna stadskyrka, S. Ilians kyrka. Sagda arbete har aktualiserats därav att en tilltänkt utbyggnad av samrealskolan skulle beröra det forna kyrkoområdet. Undersökningen har resulterat i att icke endast stadskyrkan S. Ilians grundmurar påträffats utan också grunderna till en ännu äldre kyrka på platsen. Medan den yngre kyrkan torde härröra från omkring år 1300, bör den äldre, som varit uppförd av gråsten och haft smalare kor och absid, dateras till 1100-talet. Frågan

om kyrkoruinernas bevarande för framtiden sammanhänger med det ännu icke avgjorda ärendet rörande skoltillbyggnaden.

På *landsbygden* har landsantikvarien utfört ett flertal kontroll- och undersökningsarbeten. I samarbete med Riksantikvarieämbetet har företagits utgrävning av gravhögar vid Finsta i Skederids socken, vilka hotats av grustag. Till nämnda arbete har medel anslagits av Stockholm—Roslagens järnvägar. Uppmätningar ha företagits av prästgårdarna i Gamla Uppsala och Skuttunge, vilkas anläggningar hotas av decimering. Prästgården i Gamla Uppsala, som uppförts på 1700-talet, skall rivas för nybyggnad och Skuttungeprästgården, som torde omsluta delar från 1600-talet, skall befrias från vissa icke längre laga hus. I det senare fallet har en förening på platsen bildats för att övertaga och på platsen bevara de byggnader, som härigenom hotas med rivning.

Rörande *fortiden* har undersökningar och besiktningar gjorts i följande socknar: Alunda, Bondkyrko, Edsbro, Faringe, Funbo, Gryta, Häggeby, Knivsta, Lagga, Skederid, Skogs-Tibble, Vaksala, Vessland, Tierp, Vänge, Älvkarleby, Österlöfsta; rörande *medeltiden* i Alunda, Bladåker, Edsbro, Faringe, Gamla Uppsala, Holm, Orkesta, Skuttunge, Stockholms-Näs, Tierp, Ununge, Västra Ryd och Övergran samt *nyare tiden* i Danmark, Gamla Uppsala och Skuttunge.

Landsantikvarien har under året publicerat ett tiotal uppsatser av skiftande kulturhistoriskt innehåll samt hållit ett flertal föredrag i stad och på land.

Intendenten.

Intendenten har tjänstgjort som föreståndare för Upplandsmuseet och konsulent vid de uppländska hembygds- och museiföreningarna samt deltagit i redigeringen av årsboken. Beträffande verksamheten vid Upplandsmuseet hänvisas till särskild berättelse.

Under det gångna året har arbetet i större utsträckning än förut måst ägnas översyn, konservering, katalogisering och i vissa fall komplettering av hembygdsföreningarnas samlingar.

Delar av dessa samlingar ha tyvärr förvarats och förvaras i vissa fall alltså i lokaler, där riskerna för skador, framför allt genom fukt, äro stora. I några fall har överflyttning till ändamålsenligare utrymmen skett och konservering av trä- och järnföremål kunnat utföras.

Den beklagliga eldsolyckan vid Roslagens sjöfartsminnesförenings museum i Vaddö, varvid oersättliga samlingar gingo förlorade, har utgjort en kraftig maning till föreningarna att på brandsäker plats förvara arkivalier samt fotografiska avbildningar av sällsyntare föremål. Ett arbete av denna art har igångsatts, men föreningarnas svaga ekonomi gör det svårt att fullfölja arbetet i önskad utsträckning. Ett par föreningar planera för närvarande uppförande av museibyggnader av sten.

Det omfattande arbetet för katalogisering av föreningarnas samlingar har i möjligaste mån forcerats. I många fall finnas endast muntliga primäruppgifter om föremålen, i andra har katalogiseringen skett på lösa lappar, som ofta bytt plats eller helt försvunnit.

I anslutning till detta arbete har komplettering av samlingarna skett på viktiga punkter. Södra Olands hembygds-gille har väsentligt utökat sina samlingar genom inköp av en privatsamling från Alunda. I flera fall ha också föreningarna kunnat intresseras för olika forskningsuppgifter. Som ett glädjande bevis härpå kan nämnas, att den under året bildade föreningen i Österby bruk igångsatt uppteckning av yrkestemer bland vallonsmederna.

Bland märkligare nyförvärv av byggnader kan nämnas, att I. O. G. T. i Östhammar för friluftsanläggningen »Gammelhus» förvärvat landskapets största och märkligaste 1500-talsbyggnad, loftboden från Östensbo i Valö. Byggnaden har under året nedtagits och återuppförts på Gammelhus, där den skall ingå i en planerad gårdsanläggning.

Studieverksamheten vid föreningarna har varit livlig, och intendenten har lämnat ett stort antal föreningar hjälp med studiehandledning och föredrag. Föreningarna i Stockholms-

trakten ha genom sin sammanslutning, Stockholmstraktens Hembygds-krets, på ett helt förebildligt sätt hållit varandra underrättade om sin studieverksamhet, utbytt studieledare m. m. Vid Enköpings museum ha anordnats av intendenten ledda studieaftnar för lärare vid stadens och landsbygdens skolor samt för allmänheten. Över de utställda samlingarna har utarbetats en vägledning, som förelåg färdig i januari innevarande år. Av Radiotjänst har i samarbete med intendenten gjorts grammofonupptagningar hos flera föreningar för att belysa deras verksamhet. Resultatet sammanfattades i en radioutsändning i april månad.

Disagillet anordnade under distingen en spelmansstämma samt en Upplandsafton, för vilka redogörelser lämnats i årsboken 1942.

Sex nya sammanslutningar för hembygdsvård ha bildats under året. I anslutning till folkskolejubileet anordnades i Uppsala en utställning av i landskapet insamlat material belysande äldre skolförhållanden, varvid intendenten biträdde vid såväl förarbetet som ordnandet av utställningen. För bevarandet av det insamlade materialet har bildats en kommitté för ett skolmuseum i Uppsala, som skall bevara, utöka och bearbeta materialet. I denna kommitté tjänstgör intendenten som vårdare av samlingarna. I Skuttunge har bildats »Föreningen Skuttunge prästgård» med särskild uppgift att bevara prästgårdens ålderdomliga byggnader samt övertaga där av kyrkoherden hopbragta samlingar. Hembygdsföreningar ha bildats i Rasbokil, Österby bruk, Stockholms-näs och Vaxholm.

Intendenten har under året, förutom uppsatser av kulturhistoriskt innehåll samt artiklar i bygdegårdsfrågan i Stockholms- och Uppsalapressen, publicerat: »Olof Thunmans konst, förteckning över genom Thunmanutställningen på Upplands nation 1—15 febr. 1942 kända arbeten av konstnären», »Mål och metod i hembygdsvården» (Bygd och Natur), »Repstaven» (Årsboken Uppland) samt »De rådande» (U. N. T:s juln:r).

PUBLIKATION.

Föreningens årsbok UPPLAND, under redaktion av Nils Sundquist, Nils Ålenius och Helge Gad, utsändes i december till medlemmarna. Ur innehållet må anföras följande uppsatser: »*Thors märke*» och *himmelrikets nycklar* av Bertil Almgren, *En märklig S:t Eriksbild i Vidbo kyrka* av Rune Norberg, *Hur saga, sägen och talesätt i Uppland räddas* av Manne Eriksson, *Repstaven* av Nils Ålenius, *Godår och nödår* av Märta Tamm-Götlind, *Flustret och dess namn* av Nils Sundquist, *Johan von Sack* av Karin Alinder, *Från Islandet i Uppsala på 1870-talet* av Knut Nyblom, *Albert Engström hos Calle Scheven* av Einar Malm.

Under samlingsrubriken Från hembygdsarbetet lämnas rapporter från lokalföreningarnas verksamhet.

Till årsmötet 1943 beräknas häfte 46: 3 av Upplands Fornminnesförenings tidskrift utkomma. Vid inbjudan till särskilt abonnemang å tidskriften ha omkring 430 abonnenter antecknat sig.

VERKSAMHET NÄRA KNUTEN TILL FÖRENINGENS.

Trots av tidsläget försvårade yttre förhållanden ha de många hembygdsföreningarna ute i landskapet fortsatt sitt målmedvetna arbete till den uppländska hembygdsvårdens fromma. För den insats de sålunda gjort betygar Upplands Fornminnesförening dem sin stora tacksamhet. I det förhållandet att under sistförflutet år icke mindre än fyra nya uppländska hembygdsföreningar bildats ser fornminnesföreningen ett bevis för att den folkrörelse, som tagit till sin uppgift att vårda fädrens minnen och göra bygden levande och kulturellt livskraftig, växer sig alltmer stark. Föreningen stannar också i tacksamhetsskuld till de många specialsammanslutningar, såsom Disastiftelsen, Stiftelsen Geijersgården, Kommittén för tillvaratagande av fornfynd i Uppsala m. fl., vilka genom sin verksamhet avbördat landskapsorganisationen ett flertal viktiga ärenden. Fornminnesföreningen vill

också erinra om Upplands konstförenings initiativ att anordna utställningen Uppland i konsten, där kulturhistorien gavs rikt spelrum.

EXPEDITION, ARKIV M. M.

Föreningens expedition för utlösen av årsboken, biljettförsäljning till utflykter m. m. har alltjämt varit förlagd till sekreterarens bostad, Östra Ågatan 65 n. b.

Bibliotek och arkiv har under året väsentligt utökats, dels genom de ovan nämnda gåvorna, dels genom byten med andra fornminnesföreningar och hembygdsförbund. I vissa fall ha för verksamheten nödvändiga böcker inköpts. Föreningen vill lägga minnesgoda personer på hjärtat att skänka litteratur rörande landskapet Uppland till föreningens bibliotek.

EKONOMISK STÄLLNING.

Föreningens ekonomiska ställning är alltjämt bekymmersam. Föreningen är därför i största behov av att få sina anslag från myndigheterna inom föreningens verksamhetsområde utökade. Föreningen glädjer sig åt att även det gångna verksamhetsåret ur medlemssynpunkt varit framgångsrikt, men vill rikta en uppmaning till alla medlemmar att bidra till utökandet av medlemsnumerären. Härigenom skulle det vara möjligt att ej behöva minska omfånget av publikationsverksamheten.

Föreningen vill slutligen till alla myndigheter, föreningar och enskilda, som under förlidet arbetsår på olika sätt lämnat verksamheten sitt stöd, rikta ett varmt tack för visad välvilja och förståelse.

Uppsala 14 maj 1943.

S. LINNÉR.

Ordf.

Nils Sundquist.

Sekr.